

УДК 658.114

КОМПЛЕКСНА МОДЕЛЬ ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ В ЕКОНОМІЦІ

Благодетельсва-Вовк С.Л., к.е.н., доцент
Черкаський державний технологічний університет

В статье исследована эволюция модели человека в социальных науках и предложена комплексная модель человека на основе цивилизационного подхода, которая поможет расширить предмет анализа экономической науки.

Ключевые слова: комплексная модель человека, цивилизационный профиль личности, человек культурный.

In the article the evolution of the model of human being in social sciences is investigated and complex model of human being on the basis of civilized approach which will help to broaden the subject of the analysis of economic science is offered.

Key words: complex model of human being, civilized profile of a personality, cultural human being.

Постановка проблеми. Застосування в економічній науці протягом XIX–XX ст. моделі економічної людини дозволило створити достатньо точний інструментарій для аналізу та передбачень, який став фундаментом мейнстриму – головної течії економічної думки. Однак поглиблення уявлень про сутнісний стан і динаміку економічної реальності, а також негативні наслідки практичного застосування розробленого апарату в країнах з перехідною економікою наприкінці XX століття поставили під сумнів адекватність існуючих макро- та мікромоделей. Міжнародна фінансова криза, що розпочалася у 2007 році й триває досі, остаточно підірвала довіру до методології мейнстриму, оскільки у його межах пояснення сучасності та передбачення майбутнього стало майже нереалізованим завданням. Тому виникла потреба напрацювати альтернативну методологію. Такою методологією, на нашу думку, є цивілізаційний підхід, у межах якого розглядаються особливості історичної еволюції та функціонування як окремих мікро-, так і макросуспільних утворень. При цьому людина як цінність є родовою ознакою, загальним знаменником для всіх рівнів цивілізацій. Для розбудови аналітичного інструментарію застосування цивілізаційного підходу в економіці потрібно напрацювати відповідну модель людини, яка б, з одного боку, увібрала позитивний досвід застосування моделі людини економічної, а з другого – запропонувала альтернативне бачення буття особистості у сучасному світі *Rax Oeconomicana*¹ – нового економічного порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку заснування економічної науки створенню моделі людини для її потреб були присвячені праці таких авторів, як А. Сміт, Д. Рикардо, Дж. С. Мілль. Творчо інтерпретували їх підходи К. Маркс та А. Маршал. Так, К. Маркс користувався поділом економічних суб'єктів на домінуючих у господарському житті – капіталістів, що привласнюють вироблений продукт, та робітників – залежних, експлуатованих суб'єктів, які безпосередньо створюють товар. А. Маршал також оперував двома моделями суб'єктів – споживача та виробника. Він не протиставляв їх оскільки, по-перше, вони доповнювали один одного, а по-друге, залежно від контексту діяльності могли займати місце один одного. Дослідження Ф. Уікстиди, Л. Роббінса, Л. Мізеса, Дж. Р. Хікса, В. Парето сприяли кристалізації моделі економічної людини. П. Самуельсон із середини XX століття творчо розвиває та через видання "Економікс" сприяє популяризації ідей мейнстриму, зокрема і моделі економічної людини серед молодих економістів. Пікового розвитку людина економічна набула в працях авторів "економічного імперіалізму"² В. Меклінга та К. Бруннера. Вони узагальнили напрацювання попередників у моделі REMM (Resourceful, Evaluating, Maximizing Man) – людину, що винаходить, оцінює та оптимізує [2; 3]. Одночасно ними було проаналізовано інші моделі людини, які використовуються у соціальних науках, зокрема у соціології SRSM (Socialized, Role-playing and Sanctioned Man) – соціалізована людина, що виконує роль, санкціоновану суспільством, та OSAM

¹ Термін "*Rax Oeconomicana*" запропонований російським ученим-економістом Олександром Івановичем Неклесою у роботі "*Rax Oeconomicana*: геоекономіческая система мироустройства" [1]. Під ним він розуміє "... новий геоекономічний світоустрій людського універсаму" "організації нового контексту", у якому одночасно поєднуються несумісні речі глобального планомірного розподілу та перерозподілу благ та доходів, неопротекціонізму, неконтрольованого розвитку та структурної перебудови відповідно до запитів зростаючого споживання.

² Економічний імперіалізм – це застосування методів економічної науки до предмета інших соціальних наук.

оналістська. У нашій комплексній моделі вона є третьою складовою. Її поведінку визначають традиції, релігійні підвалини, авторитет старших, зокрема, патріархів. Можна сказати, що традиціоналізм – це світогляд патріархального суспільства. Його серцевиною є ієрархічні цінності – покiрність, нерiвність, залежність, сором. Людина традиціоналістська як модель є наслідком усвідомлення нашими пращурами існування детермінізму в природі та спроби перенесення такого світогляду на засади соціуму. Особа у традиційному суспільстві обмежена у самопізнанні, життєвому виборі, у розвитку та реалізації власного потенціалу. Ці обмеження є наслідком існування статусу – закріпленого походженням місця особистості у спільноті. У свою чергу, статус людини визначається його належністю до певної статі, роду, верстви (страти). Імовірно, що всі стародавні та більшість сучасних сільськогосподарських суспільств-держав є традиціоналістськими за суттю та відтворюють відповідний тип людини.

Четверта складова комплексної моделі – людина економічна як різновид моделі людини цивілізованої – з'явилася унаслідок розпаду патріархального суспільства та виділення економіки в окрему сферу діяльності. Заохочення індивідуалізму, ініціативи, підприємливості, відповідальності за власне життя, ощадливості, пошуку шляхів до збагачення в епоху Відродження у країнах Північної Європи – Данії, Голландії, Фландрії, Великобританії – відкрило альтернативний шлях розвитку людської цивілізації. "Свобода! Рівність! Братерство!" – це не тільки лозунг Великої французької буржуазної революції. Це публічне проголошення цінностей буржуазного суспільства. Вони є, певним чином, протилежністю до цінностей традиціоналізму. Вперше людину економічну описав А. Сміт у "Багатстві народів". Його послідовник Дж. Ст. Мілль формалізував та увів в економічну науку безпосередньо модель людини економічної як раціонального максимізатора вигоди [10]. Протягом півтори сотні років ця модель розвивалася і доповнювалася різними припущеннями, зокрема, про схильність до опортуністичної поведінки, існування феномену асиметричності інформації при прийнятті рішень тощо. На сьогодні ця модель є найбільш популярною та використовуваною серед науковців. Однак вона має вади, зокрема, практичне застосування установки максимізації індивідуальної вигоди в контексті розвитку цивілізації і природи призвело до отримання таких негативних наслідків, як забруднення навколишнього середовища, вичерпання запасів енергії та сировини, нестача продовольства і питної води, бідність тощо.

Формування сучасних держав відбувається на основі укладання та підтримки суспільного договору. Дотримання формальних та неформальних правил – інститутів – стає визначальним для досягнення соціальної справедливості, економічного добробуту, умов сталого розвитку. Розбудова цивілізації за допомогою інституціоналізму дає підстави визначати її головного суб'єкта як людину інституційну. Уперше в економічній науці модель людини інституційної фундаментально формалізували російські вчені – автори колективної монографії "Людина інституційна". За їх визначенням, людина інституційна – це "...нераціональний агент, який автоматично дотримується правил, або повністю обмежений визначеною йому ззовні роллю" [11]. Вона характеризується такими рисами, як сприяння у реалізації та захисті прав людини, додержання законності, участь в еволюції інститутів. Людина інституційна, певним чином, ірраціонально оптимізує свої вигоди та мінімізує наслідки діяльності так, щоб у довготривалому періоді підтримувати умови сталого розвитку. Порівняно з людиною економічною модель людини інституційної є більш досконалою, тому вона є п'ятою складовою комплексної моделі людини. Крім цього, у неї є значні перспективи щодо самостійного застосування у сучасній економічній науці.

Наступною, шостою складовою комплексної моделі і найбільш досконалою, на нашу думку, з різновидів людини цивілізованої є людина культурна – персоніфікована ціль і результат, що відповідає вищим проявам людяності у процесі розбудови та вдосконалення дійсності. Ми пропонуємо ввести до економічної науки цю модель як таку, що здатна розширити межі для пізнання. В основу моделі людини культурної ми закладаємо психологічний тип самоактуалізованої людини, яку у суспільні науки ввів А. Маслоу. На його думку, самоактуалізована людина – це "індивідуум, який зумів реалізувати свої таланти, здібності, потенції. Самоактуалізована людина постійно перебуває в процесі самовтілення..." [4]. Пізнання, творчість, людяність, сумлінність – це головні риси цього типу.

Залежно від векторів розвитку культури/цивілізації на різних етапах еволюції ядро особистості формується на основі двох домінант – осуспільненні або індивідуалізації (як доказ див. [12]). Домінанти розвитку людини культурної визначають напрямок гуманізації діяльності, зокрема економічної. Нові форми і методи експансії цивілізації є наслідками творчості людини культурної. Вона максимізує повноту буття – стан спорідненості з дійсністю. При цьому максимізація відбувається на основі поглиблення людяності – співчутливого, турботливого, розумного ставлення до внутрішнього і зовнішнього світу. Формальними критеріями, які ми вважаємо доцільно використовувати для оцінки повноти буття, є значимість суб'єкта/об'єкта, зв'язок між суб'єктами/об'єктами, інтенсивність діяльності/функціонування суб'єкта/об'єкта, корисність об'єкта/суб'єкта та різноманітність доступних форм і змістів об'єкта/суб'єкта. Наразі розробляється методика оцінки цих показників та здійснюється підготовка для її практичного використання на прикладі вітчизняних підприємств.

Описану вище комплексну модель людини, яка складається з шести самостійних складових, можна використовувати для визначення структури та потенціалу цивілізацій на макро- та мікрорівнях їх існування. Автор поділяє припущення видатного американського психолога К.В.Грейвза (учня А. Маслоу) про те, що у сучасному суспільстві наявні всі типи людини, які склалися в процесі біологічної та соціальної еволюції людства [6, 73] – від дикуна до самоактуалізованої особистості, тобто ми можемо уявляти суспільство як комплекс, у якому одночасно існують різні моделі, які є проявом комплексної моделі людини. Для кожного суспільства існує власне, обумовлене історичними особливостями співвідношення між різними складовими комплексної моделі людини.

На нашу думку, розвиток та потенціал культур/цивілізацій, зокрема економічний, залежить від здатності виховувати або залучати до суспільної діяльності найбільш прогресивні типи – людину інституційну та людину культурну – і змінювати структуру суспільства на користь прирощення питомої ваги цих типів у загальному комплексі.

Стабільність цивілізацій забезпечує людина традиціоналістська. Загалом вона є джерелом прояву варіативності людини цивілізованої. Тому важливо підтримувати соціальні умови, які сприяють формуванню та підтримці цієї складової комплексної моделі.

Нецивілізовані типи – дикуни та, особливо, варвари як активно діючі суб'єкти за умови їх прямого включення у внутрішні процеси загрожують стабільному функціонуванню та відтворенню цивілізацій. Опосередковано вони, внаслідок створення нецивілізованих утворень, можуть робити спроби неправового, незаконного перерозподілу вироблених цивілізованим шляхом благ на свою користь. Тому треба контролювати рівень нецивілізованих типів у комплексі та створювати умови для їх еволюціонування до більш складних психокультурних типів.

Загалом, незважаючи на складність запропонованої моделі, вона не може вважатися реалістичною внаслідок того, що у суспільстві кількість особистостей, абсолютно подібних за цінностями до кожного з описаних різновидів, є незначною. Ми думаємо, що скоріше кожна людина залежно від сформованої в процесі персонального генезису культурної складності є комплексом різних складових, яка одночасно поділяє цінності, характерні для дикуна, варвара, традиціоналіста, людини економічної, інституційної та культурної. Співіснування різних складових комплексної моделі в конкретній людині ми назвали цивілізаційним профілем особистості. У цьому зв'язку треба розрізняти комплексну модель людини як узагальнюючу абстракцію для всіх сформованих у процесі історичного розвитку культурних різновидів та цивілізаційний профіль особистості як прояв певних складових моделі у конкретній людині.

Імовірно, що залежно від сповідуваних цінностей та особливостей поведінки одна або дві складові моделі можуть домінувати в цивілізаційному профілі особистості. Крім того, кількість складових у профілі залежно від ступеня наближення до певного різновиду щодо певних цінностей, домінування окремих та наявності ознак інших моделей буде коливатися від 1 до 6.

Як нескладно помітити, комплексна модель і відповідний їй цивілізаційний профіль за ознакою цивілізованості поділяються на дві частини – нецивілізовану та цивілізовану, відображаючи, з одного боку, загальний позитивний або негативний результат окультурення homo sapiens та, з другого – якість реалізації потенціалу людяності конкретної особистості у межах сучасного суспільства.

Практичний інтерес для автора дослідження становить визначення цивілізаційного профілю особистостей, які є членами підприємств-мікроцивілізацій. Ми припускаємо, що ефективність виконання певних функцій залежить від цивілізаційного профілю особистості. Однак перевірка цього припущення потребує більш детального дослідження та експериментування в умовах діяльності підприємств-мікроцивілізацій.

Узагальнити подані вище відомості можна у формі класифікації складових комплексної моделі людини та цивілізаційного профілю особистості за ступенем цивілізованості (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація складових комплексної моделі людини та цивілізаційного профілю особистості за ступенем цивілізованості

Нецивілізована людина	Дикун	Цінності: природа, виживання, інстинкт, табу
	Варвар	Цінності: сила, дія, домінування, контроль
Цивілізована людина	Людина традиціоналістська	Цінності: ієрархія, статус, закон, земля
	Людина економічна	Цінності: розум, свобода, рівність, багатство
	Людина інституційна	Цінності: право, відповідальність, справедливість, суспільне благо
	Людина культурна	Цінності: пізнання, творчість, людяність, повнота буття

Наведені вище ідеї автора, зокрема про залежність економічного потенціалу та розвитку соціальних утворень від співвідношення складових комплексної моделі людини у суспільстві, і потребують перевірки на практиці, тобто шляхом організації спеціалізованого дослідження (експерименту).

Висновки і перспективи подальших розвідок:

1. Економічна модель людини, яка використовувалася в економічній науці протягом ХХ століття, втрачає актуальність внаслідок нереалістичності – обмеженості теоретичних припущень, нездатності на її основі робити прогнози, неадекватності умовам господарської дійсності.
2. Цивілізаційний підхід є міждисциплінарним методом, який дозволяє адекватно моделювати дійсність відповідно до високого ступеня її складності.
3. Комплексна модель людини, яка складається із шести складових і відображає стан окремих особистостей та їх груп відповідно до ступеня цивілізованості, розширює можливості для здійснення аналізу соціально-економічних явищ.
4. Цивілізаційний профіль особистості – це вияв певних складових комплексної моделі людини у певній особистості.
5. Гіпотеза автора про залежність економічного потенціалу та розвитку соціальних утворень від співвідношення складових комплексної моделі людини потребує перевірки на практиці.
6. Припущення про залежність ефективності виконання окремих функцій працівником від його цивілізаційного профілю потребує підтвердження у подальшому прикладному дослідженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Неклеса А. Рах Oeconomicana: геоэкономическая система мироустройства // <http://www.arhipelag.ru/geoeconomics/osnovi/universe/system/>
2. Mechlin W. Values and choice of the model of the individual in the social sciences // Schweiz. Ztschr. Volkswirtschaft mid Stat. – 1976. – № 4. – P. 545–559.
3. Brunner K. The perception of man and the conception of society: Two approaches to understanding society // Econ. Inquiry. – 1987. – July. – P. 367–388.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. // <http://lib.misto.kiev.ua/PSIHO/MASLOU/>
5. Роджерс К.. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, 1994. – <http://psylib.org.ua/books/roger01/index.htm>
6. Graves Clare W. Human Nature Prepares for a Momentous Leap // The Futurist. – 1974. – P. 72–87. http://www.clarewgraves.com/articles_content/1974_Futurist/1974_Futurist.html
7. Автономов В.С. Человек в зеркале экономической теории (Очерк истории западной экономической мысли). – М.: Наука, 1993. – 176 с. // <http://ek-lit.narod.ru/avtosod.htm>
8. Автономов В.С. Проблемы методологии и структуры современной экономической науки и теория переходной экономики / К вопросу теории и практики экономики переходного периода // Материалы заседания Ученого совета ИМЭМО РАН 3-5 июня 1996 г. Под председательством академика В.А. Мартынова. // <http://www.geocities.com/capitolhill/Senate/7341/>
9. Ferguson A. An Essay On The History Of Civil Society. // <http://www.gutenberg.org/dirs/etext05/8hciv10.txt>
10. Mill J.S. The definition of political economy and on method of investigation proper to it // Collected works. – Toronto, 1970. – Vol. 4. – P. 309–339.
11. Homo institutus – Человек институциональный: [Монография] / Под ред. доктора экон. наук О.В. Иншакова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – 854 с.
12. Афонін Е.А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е.А. Афонін, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов; Укр. т-во сприяння соц. інноваціям, Українська технологічна академія. – Х.: ТД "Золота миля", 2008. – 504 с. // http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/soz_zikl.rar